

לב להבין

גיליון ק"ז
פרשת שלח
תשפ"ב

הבנה ועיון
במקרא
על סדר
פרשת השבוע

ביאורי
מקראות

לב הדברים

וַיְהִי בְּנִי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֵּשׁ עֲצִים בַּיּוֹם הַשִּׁבְעִי:

יש להבין, מה בחר אותו אדם - לקושש עצים דווקא. ונראה בפשטות, שהרי בני ישראל בהיותם במדבר לא חסרו דבר, ולא נצרכו לצורך עצמם מאומה מכל ל"ט מלאכות שנאסרו בשבת, זולתי לדבר אחד - מה שהיו אופים ומכשלים המן. ונמצא שחילול השבת היחיד שהיה נצרך לו היה לצורך הכנת המן, ועל כן הלך לקושש לעצמו עצים להדליק בהם אש כדי לאפות המן.

והנה ידוע בזה דברי המדרש, שלדעת הסוברים שהיה אחר חטא המרגלים, לא לחינם הלך ועשה מעשהו באותה שעה. שהרי אז היו ישראל כנזופין לפני המקום, אחר חטא המרגלים. נעים ונדים בארץ לא זרועה, לא כדי להגיע לארץ המובטחת אלא להיפך - עד שיפלו פגריהם במדבר ושם יתמו. והיה מקום לסבור כאילו כביכול כבר הופרה ובטלה הברית, וכבר פטורין הם מן המצוות, ועל כן הלך זה וחלל את השבת, להודיע שעדיין הם ענושים עליה.

ולפי זה נבין באופן נפלא - מדוע הלך ללמד זאת דוקא על ידי חילול שבת כזה. שהרי מצוות השבת הראשונה שניתנה לישראל - היא במן. והיה בכך את האות לחיבתם של ישראל לפניו. שהרי בעצם הספקת מזונותיהם על ידי המן - בא לידי ביטוי מה שהם סמוכים על שולחנו של מלך. וכאות הברית קיבלו את יומו של הקב"ה, שממנו יתברכו להם כל ששת הימים.

אבל כעת, שנותרו במדבר רק למען כבוד שמו שלא יחולל בגויים, היה מקום לומר שכבר בטל אותו העניין והותרה הרצועה. על כן הלך לעשות מעשה בנפשו להראות ולהוכיח שעדיין חיבתם לפניו כמקדם, ועדיין מצווים הם בשמירת השבת.

אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהוֹיֵת לָכֶם לְאֱלֹהִים אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:

יש להבין את הפסוק החותם פרשת ציצית, שהרי לכאורה

יש כאן כפילות דברים.

והנה בפרשה זו נתחייבו בציצית - הכוללת בתוכה תרתי, מצוות הלבן ומצוות התכלת. ובגמ' מצינו שהבדילו בין שניהם - שהלבן נמשל ל'חותם של טיט' והתכלת ל'חותם של זהב', ויש להבין דבר זה.

אבל ביאור הדבר הוא, שהרי עיקר מצוות הציצית ביאורו הראשונים שהיא כ'חותם המלך בעבדיו', שיש להם בגד מיוחד המסמל ומזכיר להם את תפקידם ומעמדם. והנה דבר זה מתחלק לשנים, ראשית מה שמחוייבים הם לעבדו, ושנית לסמל את מעמדם הרם כעבדי המלך. וזה פשר ב' החלקים בציצית - עצם הציצית - היא להזכירם את חיובם במצוות השם. ופתיל התכלת - הוא לסמל את רוממותם ומעמדם הרם, שהרי תכלת בעצמותה היא סימן מלכות, ולא היו רגילים בה אלא המלכים ושריהם. ומעבר לכך - מה שאחז"ל שתכלת דומה לים עד כסא הכבוד - היינו שיש לנו מעלה ורוממות שזכינו לשמש לפני כסאו של מלך הכבוד.

[ובזאת יובן מדוע גלגלה יד ההשגחה העליונה, שבעת שגלו ישראל מעל אדמתם, וירדו ממעלתם, נגנזה התכלת מאיתנו, ובטלה מצוה זו מישראל. שהרי בעת גלו מעל שולחן אביהם כבר אין חיבתם ניכרת לפני הכול, עד שישונו למעלת אבותם].

והמעין יראה, שבאמת כל פסוקי פרשה זו כפולים בכתיבתם, ומכוונים כנגד ב' עניינים אלו. וכגון מה שנאמר 'וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם' - ראשית זכירה ועשייה המחויבת מעצם הציצית. 'וְלֹא תִתְּנוּ אֶחָד מֵאֲחֵרֵי לְבַבְכֶּם וְאֶחָד עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אִתְּם זָנִים אֲחֵרֵיהֶם' - גינוני קדושה המחוייבים ממעמדם הרם. וכן הלאה, 'לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם' - ציצית, 'וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים' - פתיל תכלת.

וכעת נבין גם את הפסוק החותם. חלקו הראשון מעמיד מציאות זו שהשם הוא אלוהיהם, כתביעה תמידית הנדרשת מהם 'אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהוֹיֵת לָכֶם לְאֱלֹהִים' - על מנת זאת יצאתם, ולזאת אתם מחוייבים תמיד. ואילו החלק השני הוא אדרבא - 'אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם' - להורות על מציאות הרוממות הנובעת מכך שהשם הוא אלוהיהם.

'חיד השם תקצר' – ההנהגה המהודשת שנתנה תקנה לשעתו ולדורות

דור דעה - רואי פני השם - אילולי מקרא כתוב לא היה לנו רשות להתבונן במעשיהם ודרכיהם. אבל אחר שתורה היא - ללמוד אנו צריכים ומחוייבים, להשיג במה שניתן לפנינו.

השאלה הגדולה שלא תיתן מנוח לכל מי שיתחקה אחר קורותיהם בימי המדבר היא - מה נשתנה עתה מקדם. שהרי בספר שמות אנו מוצאים שלכאורה חטאו באותם דברים ממש, ושם, לא רק שאין תביעה עליהם, אלא אדרבא - בכל פעם בהם התלוננו על השם ועל משה - זכו לעוד גילוי מן שמיא. בכל פעם שאמר 'למה הוצאתנו ממצרים' - קיבלו עוד הארת פנים מאיתו יתברך, אם בקריעת הים או הבאר והמן.

והנה בני ישראל, יצאו ממצרים על מנת לקבל את התורה ולבוא אל בית השם - ארץ הקודש, לעבוד את המלך בביתו. אך קודם לכל נדרשו להכנה נוספת - והיא ימי שהותם במדבר. בתקופה זו זכו להנהגה נסית ומופלאה - שלא חזרה על עצמה מימות עולם. מצינו שהיתה לתקופה זו משמעות רבה - מעבר לדרך ולמקום מעבר בעלמא, אלא מצינו בקרא שכונו ימים אלו כ'ימי האירוסין' - כאשר בכך באה לידי ביטוי ייסוד וקריתת הברית בין קוב"ה לישראל.

וביאור עומק המושג הוא - שהרי המטרה העליונה ביציאת מצרים הייתה לייסד את ארץ ישראל - ממלכת כהנים וגוי קדוש, אשר בה יקראו ישראל בשם השם. לא רק שיקיימו דבריו, אלא שיהיו חדורים בשליחות זו בכל לבכם ובכל נפשם. אבל לצורך כך נדרשה תקופת הכנה, בה יקבלו על עצמם את הנאמנות להשם ולדברו בכל לבכם ונפשם. בה ישכילו לראות כי הוא האלוקים לבדו, ומאידך גם יחזו ויווכחו בגודל חביבותם לפניו, ובחשיבות תפקידם.

מהותה של תקופת ה'אירוסין' הוא ייסוד וביסוס הקשר, עוד לפני החיים עצמם. ואף כאן, בני ישראל נדרשו להוכיח את נאמנותם להשם וללכת אחריו בארץ לא זרועה, כאשר הוא משענם ומבטחם היחיד, מבלי מי שיוכל להושיעם מיד נחש שרף ועקרב, חורב וצימאון. ואף הם זכו כנגדם לראות חביבות השם עליהם, בהנהגה נגלית וברורה. ראו עין בעין כיצד שכנית השם חופפת עליהם, וראו כיצד מקבלים את מזונם בדרך כבוד מן השמים. כל זאת כהכנה לקראת הכניסה לארץ ישראל - שם יידרשו להאמין בברית ולחיות לפיה, גם כאשר הדברים יולבשו בתוך דרך הטבע ומנהגו של עולם.

ולפי זאת נבין, שלתלונות בני ישראל בימי המדבר, היה משמעות עמוקה יותר מאשר סתם ביקוש מזון ומים. שהרי לכל דבר שקיבלו היה משמעות כחלק מהיותם עם סגולתו, וכל תלונה כזו מעידה על מקומם ביחס לאמונם בהשם והיותו מקור משענם ומבטחם.

ובאמת כבר אמרו החכמים 'אשרי הדור אשר עוונותיהם ספורים'. היינו שהיו נאמנים להשם ודבקו בו בכל ליבם ונפשם, וכל פעם שלא עמדו במדריגה זו - בא הדבר לידי ביטוי גם כלפי חוץ - בתלונותם לפני השם. ונמצא שבכל ארבעים שנה - לא הרהרו אחר דברו אלא בפעמים אלו המנויות כאן.

אבל כאן אנו רואים את ההבדל הגדול בין התלונות שהיו בספר שמות, אחר יציאת מצרים, לבין מה שאנו קוראים בספר במדבר. שם, אחר יציאת מצרים - כל תלונה כזו - לא רק שלא עמדה להם לרועץ, אלא אדרבא - הייתה סיבה לעוד הארה מאיתו ית'. והסיבה לכך נעוצה בחילוק המהותי שהיה בין אז לעתה. שהרי בנייתם לעם השם הייתה בתרתי - בתחילה גילה אליהם השם את כבוד מלכותו, ולאחר מכן - נדרשו לקבל על עצמם לחיות תחת מלכות השם.

ספר שמות - בו מתואר כיצד גילה להם השם את כבוד מלכותו, ולעומתו ספר במדבר, הוא הספר בו התורה מתארת את החלק השני - כיצד קיבלו על עצמם את מלכות השם, וחיו לפי מעלה זו. ואם כך נבין את החילוק המהותי - לתלונות שבספר שמות ניתן ללמד עליהם זכות ולייחס לכך משמעות שביקשו שיתגלה אליהם כבוד השם יותר ויותר.

אבל אחר שהראם השם את כבודו בסיני, וביותר - אחר הקמת המשכן, שזכו להעמיד מציאות של קבע בקרבם, ששכינת השם שורה בתוכם, כבר הגיע הגילוי לשיאו, ומכאן ואילך נדרשו להאמין בו וללכת אחריו באמת ובתמים, ובאמת - מעכשיו - כל תלונה מתפרשת כחיסרון וכפגם בהליכה אחר השם.

פרשת ויהי בנסוע, היא קו החלוקה החוצה את התורה, עד כאן מתואר סדר העמדתם כעם השם, ומכאן ואילך - מתארת התורה כיצד הם עצמם קיבלו עול מלכות שמים עליהם (עי' מש"נ בזה בגליון נב). וכבר מיד אנו רואים את הביטוי לכך.

בספר שמות, כל תלונה הייתה מורכבת מתרתי - עצם החיסרון, של המים או המזון, ויחד עם זאת - הטריוניה של 'למה הוצאתנו ממצרים'. אבל כאן, אנו רואים שהחטא התפצל והתחלק לשנים - לשני חלקים בעם. ראשית היה את המתאוננים, שבאו בטריוניה כלפי שמיא, ולאחריהם מיד - היה את המתאווים, שביקשו למלא חסרונם.

ובענין זה מצינו מחלוקת בחז"ל - מיהם היו המתאוננים. שהרי הפסוק אומר 'וַתִּבְכְּ עַם אִשְׂרָאֵל וַתֹּאכַל בֶּקָצָה הַמִּחְנָה'. ונחלקו - בכוונת הדבר, יש אומרים, בפחותים שבעם, ויש אומרים להיפך - בקצינים שבהם - בחשובי העם. ויש להבין מהותה של מחלוקת קיצונית זו.

אבל הביאור בזה - שהיה כאן חטא שמהותו הוא הטריוניה על עצם ההליכה אחר השם במדבר. ולכזה חטא - מסוגלים אחד מהשנים, או פחותי העם, שהיה פגם באמונם בדברו. או אדרבא - נקיי הדעת שבעם, אותם אלו שלא באו בטריוניה על המן או על הדגה והקישואים, אלא הכירו בעומק נפשם שמקור תלונתם האמיתי נובע מפגם ומחיסרון כל שהוא - שקיים בקשר עם הקב"ה. ואכן אף עונשם היה נעלה ומרומם - וַתִּבְכְּ עַם אִשְׂרָאֵל - דומיא למה שנאמר אצל נדב ואביהוא.

ומיד לאחריהם אירע חטא המתאווים - שהחל אצל האספסוף שבעם, וסחף אחריו את בני ישראל. כך היה הבטוי של אותו הפגם - אצל כל שאר המון העם. המן כבר לא סיפק את מאווי נפשם, כיוון שלא סמכו על שולחן השם בשלימות. ולכך נתאוו למאכלי מצרים, להיות סמוכים על שולחן עצמם.

כאן היה המבחן הראשון מיהו הראוי לנחול את הארץ, שהרי ארץ ישראל זוהי כל מהותה - להיות סמוכים על שולחן השם, ולשתות למטר השמים. זאת בניגוד לארץ מצרים, שבה השקו ברגלם כגן הירק, והיו סמוכים על מעשי ידיהם. ועל זאת בכו בני ישראל לפני משה, על החיסרון שלא מילא המן בנפשותם. על פניו היה נראה שהתאוו לבשר, אך עצם מה שלא סיפקם כבר המן, העיד על פגם מסויים בהיותם סמוכים על שולחן השם, ועל שאיפתם הנסתרת להיות נזיונים ממעשה ידיהם.

ועל כך היה להם מבחן השלו - שכבר נתבאר כאן שמטרתו היה להוכיח את כוונתם האמיתית. אם אכן היו מבקשים שיערוך להם שולחן במדבר, היו מסתפקים במה שסיפק ה' מבוקשם והיו לוקטים לפי צרכיהם. אבל ממה שצברו להם חמרים - הוכחה האמת - שביקשו אלא להיות סמוכים על שולחן עצמם, ועל כן העם המתאווים לא היו ראויים להימנות על עם ה' הנכנסים לארץ ישראל.

והנה כבר פתח לן הרמב"ן, והאיר בביאור סדרה של פרשת המרגלים - שחטא זה היה מורכב מב' חלקים. בתחילה הגיעו המרגלים לפני משה, וסיפרו בשבחה של הארץ עצמה, רק חטאם היה במה שאמרו 'אפס כי עז העם' - היינו שהרפו את ידיהם באמרם כי איננו יכולים להם. ולאחר שיצאו מעם משה, הלכו והוציאו את דיבת הארץ רעה בפני שאר העם, וטענו שהיא ארץ אוכלת יושביה.

ובאמת אנו רואים אחר כך שהחטא גם הוא נחלק לב' קבוצות בעם - 'וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם, וַיִּבְכוּ הָעָם בְּלַיְלָה הַהוּא'. וברש"י ביאר על פי חז"ל ש'כל העדה' - אלו ראשי סנדראות, ואילו 'ויבכו העם' - היינו שאר כל העם. והדבר תואם לעדות המרגלים - היינו שהגדולים בעם שמעו לעדותם לפני משה, ולא האמינו לדיבתו שהוציאו אחר כך לשאר העם. אבל בכל זאת - הצליחו להמס את לבם ולהכניס מורא בליבם, שלא יוכלו לו. אבל שאר העם בכו על הארץ הרעה כביכול, שעומדים להיכנס אליה - כפי תיאור המרגלים.

ולפי האמור נבחין היטב, שהחטא הראשון - של חוסר האמון בהנהגת השם - מכון כנגד חטא המתאוננים. והחטא השני, של הבכיה על טיבה של הארץ, מכון נגד חטא המתאווים, והיה שייך לשאר העם. והמעיין בכתובים ימצא שכל פרשת העונש נכפלה גם היא מן השמים - כנגד ב' כתות אלו.

חטא זה, של הסירוב להיכנס אל הארץ המיוחלת - חתם את הגולל, וקבע את עובדת היותם של ישראל באותה העת, בלתי ראויים להיות עמו של הקב"ה: 'וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה עַד אֵנָּה יִנְאַצְנִי הָעָם הַזֶּה וְעַד אֵנָּה לֹא יֵאֱמִינוּ בִּי כָּל הַיָּמִים הָאֵלֶּה וְאֶשְׂרֵי עֲשִׂיתִי

בְּקֶרְבוֹ: אָכְנוּ בְּדֶכֶר וְאוֹרְשָׁנוּ וְאֶעֱשֶׂה אֹתָהּ לְגוֹי גָּדוֹל וְעֶצְמוֹ מִמֶּנּוּ'. וכאן משה כבר לא מצא פתח לצעוק אל השם לבקש בעדם, אלא ביקש שיעשה ה' למען שמו שלא יתחלל: 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְיָ וְשָׁמְעוּ מִצְרַיִם כִּי הֶעֱלִיתָ בְּכַחַךְ אֶת הָעָם הַזֶּה מִקֶּרְבוֹ: וְאָמְרוּ אֶל יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת שָׁמְעוּ כִּי אֹתָהּ יְיָ בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עָזַן בְּעֵינֵי נִרְאָה אֹתָהּ יְיָ וְעִנְיָה עִמָּד עֲלֵהֶם וּבַעֲמָד עָנָן אֹתָהּ הִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם וּבַעֲמֹד אֵשׁ לַיְלָה: וְהִמָּתָה אֶת הָעָם הַזֶּה כְּאִישׁ אֶחָד וְאָמְרוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת שְׁמֶעֱךָ לֵאמֹר: מִבְּלֹתִי יָכַלְתָּ יְיָ לְהִכְבִּי אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר'.

ואכן, אחר תפילתו של משה, נתרצה השם לסלוח למען שמו ולא להשמיד את כל העם מיד, אלא לסבבם במדבר, עד שיתמו למות שם כל אותו הדור. וכאן יש להתבונן, שהרי בני ישראל במדבר הונהגו בהנהגה מופלאה וניסית - למעלה מדרך הטבע, כחלק מהחביבות הגדולה שזכו לה כעם סגולת השם, בדרכם אל ארץ הקודש, וכמו שאמר משה 'אֲשֶׁר עָזַן בְּעֵינֵי נִרְאָה אֹתָהּ יְיָ וְעִנְיָה עִמָּד עֲלֵהֶם וּבַעֲמָד עָנָן אֹתָהּ הִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם וּבַעֲמֹד אֵשׁ לַיְלָה'. אבל כל זאת זכו כחלק מהיותם עם סגולת השם - בדרכם אל ארץ הקודש. אבל כאן מטרת נסיעתם במדבר היא להיפך - כדי שיכלו כל הדור ההוא, ואם כן - יש עלינו לשאול ולתמוה - מפני מה יזכו מעתה לכל הנהגה מיוחדת זו.

אבל האמת היא שכבר טענה זו נטענה לעולמים. בעת שבישר ה' למשה על מבחן השלו - עמד וטען 'שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי הָעָם אֲשֶׁר אֲנִי בְּקֶרְבוֹ וְאֹתָהּ אֶמְרָתָּ בְּשֹׁר אֶתֵּן לָהֶם וְאֶכְלוּ חֹדֶשׁ יָמִים: הֲצֵאֵן וּבִקֵּר יִשְׁחָט לָהֶם וּמִצָּא לָהֶם אִם אֶת כָּל דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֶף לָהֶם וּמִצָּא לָהֶם'.

ולמרות שכבר נחלקו בפירוש הדברים, כבר הבאנו כאן לבאר בס"ד - שלכולי עלמא יסוד טענתו הייתה אחת. שהרי כל ניסי המדבר לא נעשו אלא כגילויי חיבה לעם ישראל, וכיצד יתרחש נס שהוא ההיפך הגמור מכך - על מנת להענישם. ועל כך ענה השם - ה'יד ה' תקצר. שאין הכי נמי - כאן עומד להתרחש נס - שאינו בא להודיע רק חיבתם לפניו, אלא גם ובעיקר בא להוכיח שיד השם לא תקצר. 'יבטלו הם ואלף כיוצא בהם ואל יתחלל כבוד המקום שעה אחת'.

על פניו נראה שהיה כאן גזירה נוראה - מתנת האירוסין שהופכת לגזירת מוות. אבל האמת היא שכאן התחדשה הנהגה מיוחדת שלא היה לה אך ורע עד כה, והיא זאת שנתנה פתח תקווה ומנוס לישראל: מבראשית ועד עתה, הקב"ה העניש החוטאים והעבירים מעל פניו. ואדם שלא נותרה לו זכות קיום, נענש במלוא חומר הדין. אבל כאן התחדשה הנהגה מיוחדת - שגם אלו שמצד עצמם אין להם כבר זכות, יכולים לזכות מאיתו להנהגה ניסית - למען שמו הגדול. וזכותם תהיה במה שבעצם מציאתם משמשים לכבוד השם, גם אם הם עצמם אין להם תפקיד לכשעצמם.

הנהגה מיוחדת זו, שהתחדשה במעשה השלו, הכשירה את הדרך לסליחה והריצוי שהיה בעת שחטאו במרגלים. שהרי על פניו, לא היה שום טעם שיאריך להם ה' אפו, וימשיך להוליכם במדבר כאשר ישא האומן את היונק, שהרי כבר סרו מעל פניו, ולא האמינו בדברו - וכבר אינם עתידים להיכנס לארץ. אבל לפי הנהגה מיוחדת זו - של 'היד השם תקצר' - יכול היה משה לבוא ולבקש מאיתו - שימשיך ה' להנהיגם בהנהגה מיוחדת זו, למען שמו הגדול.

ומה נאדר לראות שהנהגה זו קבעה לה שם לדורות ולנצח נצחים. שהרי מטו הקדמונים בשם רבו של הרמב"ן, שמה שנאמר במשנה 'ואלו שאין להם חלק לעולם הבא' - היינו שאין להם חלק מיוחד משלהם, אבל יש לקב"ה אוצר מתנת חיים, שממנו עתידים ליזון כל אותם אלו שלא זכו לחלק מיוחד מחמת עצמם.

ולכאן היה לשאול על דעה זו - שהרי קיי"ל 'היום לעשותם ומחר לקבל שכרם' - ומכאן מה יזכו בכך אלו שהפסידו מעשיהם. אבל לפי המבואר ייתכן - שכאן התחדשה הנהגה זו, לפיה יאיר ה' בטובו לכל מי ששימש כחלק מן התכנית העליונה לגילוי שמו הגדול, גם אם לא היה ראוי לכך מחמת עצמו, מ"מ במידת טובו נתחדשה הנהגה זו שלא יידח ממנו נידח. וכל מי על ידו נתרבה כבוד השם בעולם, יזכה אף הוא ליאור מהטוב הצפון לעלמא דאתי.